

NOTES DE LECTURA

THOMAS A. HORNE,
El pensamiento social de Bernard Mandeville,
Fondo de Cultura Económica, 1982, 251 pàgines.

Bernard Mandeville (Rotterdam, 1670-Londres, 1733?) figura en els annals de l'heretgia com el primer que, de manera sistemàtica, negà que la virtut individual fos el millor camí per a la prosperitat pública. En atacar les conviccions morals tradicionals esdevé un dels primers propagadors de la «ideologia moderna» —en el sentit de Louis Dumont (1977). D'entre les seves obres, totes elles satíriques, destaca per la seva voluminositat i contundència la més famosa, *La faula de les abelles*, que porta per subtítol «Vicis privats, beneficis públics».¹

Thomas A. Horne en el seu llibre intenta una aproximació a cinc bandes a l'obra de Mandeville. Aquest hi és examinat en relació amb les Societats per a la Reforma dels Costums; amb la tradició moral francesa del jansenisme (Pierre Bayle, Pascal, La Rochefoucauld i La Fontaine); amb el sistema ètic d'Anthony Ashley Cooper, tercer lord Shaftesbury; amb el corrent polític-econòmic del mercantilisme; i amb els seus crítics, bàsicament el bisbe George Berkeley, Francis Hutcheson (professor de teoria moral d'Adam Smith) i el filòsof utilitarista David Hume. Com veiem, doncs, un llibre on es fa història de les idees, si bé no únicament: els capítols primer i quart contenen també una colla d'informacions sobre la història social i econòmica de l'Anglaterra de l'època mercantilista. La bibliografia que treballa Horne inclou des de les aportacions més clàssiques sobre els diferents aspectes del tema (com poden ser les d'Alfred Espinas

1. L'editorial Fondo de Cultura Económica acaba de publicar la primera versió integral de *The Fable of Bees* en castellà. La traducció, a càrrec de Josep Ferrater Mora, està feta sobre la monumental edició de F. B. Kaye, que ha esdevingut ja clàssica.

o Eli F. Heckscher, per l'estudi del mercantilisme; Lucien Goldmann, pel pensament jansenista; Friedrich A. von Hayek, F. B. Kaye, Jacob Viner, sobre Mandeville mateix; W. J. Ashley, T. S. Ashton, H. J. Habakkuk, J. H. Plumb i George Rudé, pels aspectes d'història social i econòmica del període; sir Leslie Stephen, sobre el pensament anglès del segle XVIII), a llibres o articles apareguts amb posterioritat, molts d'ells a la revista «Journal of the History of Ideas». Les fonts primàries inclouen les obres més significatives de Mandeville, diaris i publicacions periòdiques —en molts dels quals col·laborava Mandeville—, pamflets i llibres d'importància en el context històric... Tot plegat una recopilació intel·ligent de material que fonamenta el meticulós estudi emprès per Horne. Ben segur que aquest llibre serà important per a qualsevol interpretació posterior del pensament social de Bernard Mandeville.

Dit això, m'agradaria de fer uns quants comentaris. En primer lloc, quan a l'inici Horne parla de les Societats per a la Reforma del Costums, em sembla que no fóra de més d'insistir, cosa que ell no fa, en els elements de continuïtat que s'observen entre els valors associats a aquestes i els valors clàssics del puritanisme anglès. La propagació de la virtut i la lluita contra el vici, organitzades de manera militant, són característiques dels puritans des de més de cent anys abans de la constitució de les Societats. Poc temps després que William Shakespeare arribi a Londres, a la darrera dècada del segle XVI, una ofensiva puritana obliga que els teatres es desplacin a l'extraradi de la ciutat. El teatre, la gent de la faràndula, personifiquen la vida errant, la promiscuïtat física i l'ambigüetat moral condemnades pels puritans. Però no és només el teatre que se'n ressent: l'ofensiva puritana agafa un to militant contra tot allò que li sembla susceptible de relaxació moral, contra tot allò que no cap en les seves estretes definicions. Com diu en belles paraules José Enrique Rodó, l'escriptor uruguaià, al seu llibre *Ariel*: «El puritanismo, que persiguió toda belleza y toda selección intelectual; que veló indignado la casta desnudez de las estatuas; que profesó la afectación de la fealdad, en las maneras, en el traje, en los discursos; la secta triste que, imponiendo su espíritu desde el Parlamento inglés, mandó extinguir la fiestas que manifestasen alegría y segar los árboles que diesen flores; tendió junto a la virtud, al divorciarla del sentimiento de lo bello, una sombra de muerte que aún no ha conjurado enteramente Inglaterra, y que dura en las menos amables manifestaciones de su religiosidad y de sus costumbres.»

La revolució puritana de la dècada del 1640, que menà Oliver Cromwell al poder absolut, suposaria el moment més hegemònic dels valors associats a aquesta «secta trista». La restauració monàrquica del 1659 obrí un nou període de repressió dels dissidents protestants que es clogué el 1688,

amb la intervenció de Guillem d'Orange i la *Glorious Revolution*. D'ençà d'aleshores el puritanisme deixà de ser una secta —en el sentit d'Ernst Troeltsch (1911)— enfrontada a la societat, per esdevenir un moviment integrat. La ideologia puritana també havia deixat de ser la pròpia d'un grup de predicadors fanàtics i dels seus feligresos, per inocular-se entre la gent i esdevenir ideologia socialment difosa.² En aquest procés de transformació i popularització dels valors puritans hi va jugar un paper cabdal el llibre *The Pilgrim's Progress*, de John Bunyan, escrit a la presó durant l'època de la repressió en el regnat de Carles II i publicat en dues parts (1678 i 1684, respectivament). El llibre de Bunyan va tenir una ampla recepció popular, se'n feren múltiples edicions i se n'ha dit que ha estat el llibre en anglès més llegit després de la Bíblia. Si tenim en compte que les Societats per a la Reforma dels Costums foren fundades el 1690, tal com informa Horne, i que, com ell mateix diu, foren constituïdes per anglicans i dissidents barrejats, és evident que l'impacte del pensament purità sobre les motivacions per a crear-les hagué de ser determinant.

Un altre aspecte que voldria comentar és el de la relativa originalitat de Mandeville. Horne analitza la influència que sobre ell van tenir tota una colla de moralistes francesos, més o menys relacionats amb el jansenisme (*op. cit.*, cap. 2); la polèmica amb Shaftesbury (*ibid.*, cap. 3), i les reelaboracions i comentaris de Hutcheson i Hume així com els atacs de Berkeley (cap. 5). Em sembla que amb això es queda massa limitat: li manquen anelles a la cadena tant pel principi com pel final. Sóc de l'opinió que el lloc de Mandeville en la història de les idees s'entén millor considerant-lo com a punt de transició des de John Locke fins a una doble convergència: David Hume, en el terreny de les idees morals, i Adam Smith, en el terreny

2. En el sentit d'Antonio Gramsci als *Quaderni del Carcere*. Aprofitaré aquesta nota per comentar algunes coses que ja s'han dit abans o que es diran tot seguit. La citació de Rodó parla dels efectes del puritanisme anglès sobre els costums, les estàtues, el vestit, els discursos, les festes... També es podria esmentar la música. Max Weber, en una interessant nota de *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, parla de com els puritans foren un factor importantíssim en l'escàs desenvolupament musical posterior a Anglaterra: «(...) És prou conegut l'exhauriment del teatre, i també de la poesia lírica i de la música popular, a l'Anglaterra postisabelina. Podria ser que en el terreny de les arts plàstiques el puritanisme no s'hagués trobat gran cosa per escanyar. Però sorprén en canvi la caiguda en el Buit d'unes aptituds musicals aparentment molt bones —el paper d'Anglaterra a la història de la música no havia estat pas gens menyspreable— fins a arribar a aquest no-res absolut que hom observa més tard, i avui encara entre els pobles anglosaxons...» (pp. 243-244 de l'edició catalana, 1984; traducció de Joan Estruch). Més endavant, quan parlo de Bunyan, potser caldria que hagués esmentat el predicador Richard Baxter, que jugà un gran paper en la difusió del missatge purità després que deixés l'església anglicana. De tota manera, Bunyan l'ultrapassà en influència.

de les idees econòmiques.³ Aquest és el punt de vista de Louis Dumont (1977). Això que acabo de dir no implica que combregui amb una interpretació teleològica de la història del pensament social. Es tracta simplement de fer explícita una seqüència concreta de relacions intel·lectuals.

Hi ha encara un altre límit en el treball de Horne. I és que em sembla que deixa de banda la qüestió crucial de la *representativitat* de Mandeville. Determinades informacions i determinats comentaris i judicis de l'època fan creure que el punt de vista atribuïble a Mandeville —en concret, les seves consideracions sobre el luxe i la virtut— era compartit socialment per alguns sectors significatius de la incipient burgesia. Werner Sombart n'aporta exemples suggerents. Diu Sombart (1913, b) que a Holanda —d'on era originari Mandeville— va aparèixer, cap a finals del segle XVII, un llibret molt curiós, de to satíric, que portava per títol *Elogi de la cobdícia*. Sombart n'utilitza una traducció alemanya d'un tal von Deckers, publicada el 1703, i posada a la venda per Schillen, d'Hamburg, i Groschuff, de Leipzig (Sombart, *op. cit.*, p. 41. Cal dir que Sombart dubta de l'existència de l'original holandès i creu més aviat que el llibre fou escrit directament en alemany).⁴ Es tracta d'una poesia en la mètrica popular de l'època, d'una extensió de 4.113 versos. No em puc estar de citar alguns dels versos seleccionats per Sombart. El coneixedor de Mandeville hi advertirà impressionants coincidències: «La Cobdícia és creadora de la societat humana / enllesteix casaments / fa amistats i aliances / aixeca pobles i nacions / els manté en bon estat / proporciona honors i estimació / goig i joia també / fomenta les arts i les ciències / el comerç...» En uns altres versos l'anònim autor s'avança al mateix Adam Smith. Una de les més conegudes frases de *La riquesa de les nacions* és aquella que diu: «No esperem el nostre menjar de la benvolença del carnisser [...] o del pastisser, sinó de llur preocupació per llur interès» (p. 16 del volum I de l'edició anglesa d'Edwin Cannan, 1904). Doncs bé, Adam Smith escriu això el 1776 i per exemple Louis Dumont (1977) —que reproduïx la mateixa citació— ho atribueix a la influència de Mandeville (*Homo Aequalis*, p. 85 de l'edició original francesa, p. 89 de la traducció espanyola). Compareu-ho ara

3. Cal recordar, però, que Adam Smith va ser també l'autor de *Teoria dels sentiments morals* (1759). En aquest llibre, Adam Smith, professor de Filosofia Moral a Glasgow, i deixeble de Hutcheson, encara es troba influït per la crítica d'aquest a Mandeville, si bé ja accepta que «l'economia és l'única activitat humana on no cal sinó egoisme». Dissset anys després la seva opinió variarà apropant-se més a Mandeville.

4. L'anonimat acompanyava moltes vegades els textos que podien considerar-se subversius. El mateix Mandeville s'hi va acollir, com cent anys més tard, per exemple, Fourier.

amb el següent fragment de l'*Elogi de la cobdícia*: «Vosaltres que m'escolteu, no us passi pel cap de pensar / que per pura compassió us compareixi un manescal / altra cosa ben distinta l'arrossega al teu capçal / no és res més que la cobdícia, l'esperança de guanyar» (versos 1.160 al 1.163, recollits i traduïts lliurement per Sombart, *op. cit.*, p. 42). L'anticipació respecte a Adam Smith és claríssima, la idea és exactament la mateixa i expressada de manera molt més diàfana, ja que allò que per a Adam Smith és l'«interès propi» —legítimat moralment com a virtut pels utilitaristes i en especial per David Hume— en el nostre autor anònim és «la cobdícia, l'esperança de guanyar» —per a ell, encara un vici, una actitud no sancionada formalment i positiva per un codi ètic d'àmplia acceptació social.

El mateix Werner Sombart té encara un altre llibre amb observacions pertinents per al tema que tractem —Sombart (1931, a). Hi estudia l'aparició de textos amb judicis favorables al luxe. El debat sobre el luxe, que prové del segle XVII pel cap baix, es reformula i esdevé de gran importància al llarg del segle XVIII. En aquells temps, segons Sombart, «es reconeixia unànimement que el luxe desenvolupava les formes econòmiques que començaven a sorgir aleshores i que eren precisament les formes capitalistes; per això tots els partidaris del «progrés» econòmic eren aferrissats defensors del luxe» (*op. cit.*, p. 114). Una mica més endavant afegeix: «Els governs van orientar la seva política en un sentit favorable al luxe. I d'aquesta manera observem com al llarg del segle XVII desapareixen els preceptes prohibitius del luxe en els països de ràpid desenvolupament capitalista» (*ibid.*, p. 115). D'entre els justificadors del luxe anomena Montesquieu i cita una frase seva: «Cal que hi hagi luxe. Si els rics no gasten molt, els pobres es moren de gana.» L'abat Coyer, al seu torn, diu: «El luxe participa de la naturalesa del foc, que escalfa i pot cremar. Si és veritat que consumeix cases opulentes, a canvi sosté les nostres manufactures. Si absorbeix el patrimoni d'un dissipador, a canvi dona aliment als nostres treballadors. Si minva les facultats del més petit nombre, a canvi multiplica les subsistències públiques. Prohibiu les nostres robes de lli, els nostres daurats, tapissos, miralls, joies, cotxes, mobles, les delícies de la taula, i al punt milions de braços cauran en la inacció i milions de veus s'alçaran demanant pa.» Un altre cop les similituds amb el llenguatge de Mandeville són esfereïdores, sobretot amb el de la seva obra *The Grumbling Hive; or Knaves Turned Honest*. Cito d'aquesta: «mentre que el luxe / donava treball a un milió de pobres / i l'abominable orgull a un altre milió / la pròpia enveja i la vanitat / eren els ministres del treball / llur bogeria preferida, la velleïtat / en el menjar, el mobiliari i el vestit; / aquest estrany vici ridícul esdevingué / la mateixa roda que feia anar la indústria» (Mandeville, *op. cit.*, citat per Horne, p. 33). La propagació de la virtut

acabarà amb el luxe i això ocasionarà la fi de la prosperitat econòmica. Llàstima que Sombart no informi sobre la data exacta de publicació del text de Coyer i no saber, per tant, si és anterior, contemporani o posterior a Mandeville. Tanmateix Sombart afegeix d'altres testimonis: Voltaire en el *Mondain*: «*Le superflu, chose très nécessaire*»; un llibre publicat en francès el 1771 —després de Mandeville però abans, per exemple, de *La riquesa de les nacions*— amb el llarg i expressiu títol de *Tbéorie du luxe, ou Traité dans lequel on entreprend d'établir que le luxe est un ressort non seulement utile, mais même indispensablement nécessaire à la prospérité des états*; el mateix David Hume; Daniel Defoe al seu llibre *The Complete English Tradesman*, si bé amb una ambigüitat pregona... Segons Sombart, Bernard Mandeville és el primer que sobre aquesta base construeix un sistema de filosofia social. No és pas que Mandeville sigui un individu aïllat que subverteixi en solitari el concepte de virtut en defensar el luxe. Més aviat és un sistematitzador que sintetitza un corrent d'opinió el naixement del qual és anterior a ell, però que a partir de les seves obres s'eixamplarà i consolidarà molt més, fins al punt de convertir-se en hegemònic, si més no en determinats sectors socials.

Hi ha un altre aspecte de Mandeville, que és potser el més intrigant, i és la seva condició de satíric. La sàtira polaritza el possible lector o espectador situant-lo al costat del satíric i en contra de la persona o la cosa objecte de burla. Té el poder d'obnubilar fins a l'extrem que podem participar en una mofa de les nostres pròpies conviccions en un context en què s'abonen posicions diametralment contràries. És un efecte semblant al de la crítica radical amb algun punt de nihilisme: si avui Nietzsche, les novel·les de Hermann Hesse o el *Listen, little man* de Wilhelm Reich troben tants lectors és perquè aquests no es senten identificats amb la massa, que provoca repulsió en els autors esmentats; encara que molt sovint actuen o pensin d'acord amb els models que abominen Hesse, Nietzsche o Reich.

Però Mandeville no és un crític amarg, sinó un alegre farsant, la impenetrabilitat del qual és el tret essencial. En efecte, allò que neguiteja de l'obra de Mandeville és l'ambivalència permanent. No hi ha cap mena de seguretat que ens garanteixi que Mandeville fa l'apologia del luxe i del vici, o, al contrari, posa de manifest l'estret lligam entre riquesa material i misèria moral. Com diu Malcolm Jack en un article (1976) comentant el llibre de Monro (1975), hom pot distinguir «dues visions "diametralment oposades" de Mandeville; d'una banda, la possibilitat que fos un "pietós cristià, un moralista ascètic i desacostumadament auster, que trobés la corrupció àdhuc en les activitats aparentment lloables o gairebé innocents" i, d'altra banda, un "despreocupat home de món i, en el pitjor dels casos, un immoral, un cínic i un burleta de tota virtut o religió"». D'aquestes dues interpretacions

hi ha qui sosté la primera amb alguna variant —com és el cas, per exemple de Selby-Bigge (1897)—, i hi ha qui dóna suport més aviat a la segona —com Louis Dumont (1977)—; sigui com sigui no hi ha evidència del tot certa per cap de les dues. En aquesta ambivalència central, Mandeville s'assembla a d'altres còmics com Rabelais, Erasme, Swift, o en les ciències socials la figura més recent de Thorstein Veblen. Encara que en Mandeville la indeterminació és molt més palesa que en cap dels altres casos.

Misteriós en la intenció però diàfanament clar en la percepció dels nous comportaments individuals i socials; sovint ignorat però d'una importància indiscutible en la història de les idees; la rialla de Mandeville amaga encara un secret.

ANTONI ESTRADÉ

REFERENCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Louis Dumont: *Homo Aequalis*. Edicions utilitzades: Gallimard, 1977 i Taurus, 1982.
- Malcolm Jack: «Progress and Corruption in the Eighteenth Century. Mandeville's Private Vices, Public Benefits», *Journal of the History of Ideas*, vol. XXXVII, núm. juny 1976, pp. 369-376.
- Hector Monro: *The Ambivalence of Bernard Mandeville*, Oxford University Press, 1975.
- L. A. Selby-Bigge: *British Moralists*, Oxford University Press, 1897.
- Werner Sombart (1913, a): *Luxus und Kapitalismus*, 1913. Edició utilitzada: *Lujo y capitalismo*, Alianza Editorial, 1979.
- Werner Sombart (1913, b): *Der Bourgeois*, 1913. Edició utilitzada: *El burgués*, Alianza Editorial, 1a. edició: 1972, 3a. edició: 1979.
- Ernst Troeltsch: *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*, 1911. Edició utilitzada: *The Social Teaching of the Christian Churches*, The University of Chicago Press, 1981.